

Latić Enis, MA

Profesionalno vojno lice, oficir

Ministarstvo odbrane BiH – Oružane snage BiH

POSTOJI LI POTREBA ZA VOJNIM PRAVOSUĐEM U BIH?

Sažetak

Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u pravnom poretku BiH zauzima centralno mjesto. Pred cjelokupnu legislativu u BiH postavljen je zahtjev kompatibilnosti sa odredbama navedene konvencije. Član 6. Evropske konvencije, garantuje, između ostalog i pravo na postupak pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji je ustanovljen na osnovu zakona. Obzirom da je praksa Evropskog Suda za ljudska prava ustanovila primjenu *rationae personae* i na pripadnike oružanih snaga, postavlja se pitanje ispunjavanja zahtjeva koje postavlja čl. 6 Evropske Konvencije, u slučajevima kada profesionalnim vojnim licima u disciplinskim postupcima sude *ad hoc*, i neprofesionalna vojno-disciplinska vijeća, koja ne ispunjavaju zahtjeve nepristrasnosti i nezavisnosti na koje upućuje čl. 6. Konvencije. Rad komparativno prikazuje vojno-pravosudne sisteme i modele, prikazuje odgovornosti vojnih lica u OS BiH, sa posebnim osvrtom na disciplinsku odgovornost, te razmatra materijalno-pravne i procesno-pravne odredbe legislative koja tretira vojno-disciplinski sistem u OS BiH, upoređujući iste sa zahtjevima čl.6. Evropske Konvencije.

Ključne riječi: Evropska Konvencija, Evropski sud, pravično suđenje, nezavisan, nepristrasan, vojno disciplina, vojno-disciplinski postupak, vojno-disciplinsko vijeće, vojno pravosuđe.

IS THERE A NEED FOR THE MILITARY JUSTICE SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA?

Abstract

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the legal system of BiH occupies a central position. In front of the entire legislation in BiH is set need of compatibility with the provisions of this Convention. Article 6 European Convention guarantees the right to a fair trial, independent and impartial tribunal, which was established by law. Considering that jurisprudence of the European Court of Human Rights found the application rationae personae to members of the armed forces, in disciplinary matters, the question arises of fulfilling the requirements set by the Article 6 of the Convention, in cases where the professional military persons trial by the an ad hoc, non-professional military disciplinary councils, that are not fulfill the requirements of impartiality and independence referred to in Article 6. Convention. The paper displays comparative military justice systems and models, displays the responsibilities of military personnel in the Armed Forces of BiH, with special emphasis on the disciplinary responsibility, and considers the substantive and procedural law provisions, of legislation that treats military disciplinary procedure in the Armed Forces of BiH, comparing it with the requirements of Article 6. European Convention.

Key words: European Convention, the European Court, a fair trial, independent, impartial, military discipline, military disciplinary procedure, military disciplinary council, the military justice system.

UVOD

Vladavina prava jeste jedna od osnovnih vrijednosti društva, i u širem kontekstu posmatra se kao polazište, ali i kao ishodište svih društvenih odnosa. Državni organ, putem kojeg država, koristeći legitimni mehanizam primjene sile, osigurava suverenitet i teritorijalni integritet, kao preduslov za vršenje ostalih funkcija, jesu oružane snage.¹ Oružane snage u savremenom konstitucionalizmu, predstavljaju sa jedne strane državni organ, ustanovljen i vezan pravnim normama, a sa druge strane taj organ posjeduje elemente autonomnog mehanizma, čiji se rad zasniva na principima upotrebe i upravljanja oružanom silom.² Jedna od bitnih karakteristika oružanih snaga jeste i vojna disciplina, koja putem propisa, uputstava i zapriječenih sankcija, reguliše prava i dužnosti vojnih lica, a u cilju potpunog i pravovremenog izvršavanja dodijeljenih zadataka. U Oružanim snagama BiH (u daljem tekstu OS BiH), pitanja vojne discipline i vojno-disciplinskog postupka regulisana su Zakonom o službi u OS BiH, Pravilom službe OS BiH, Pravilnikom o vojnoj disciplini i vojno-disciplinskom postupku, pred kojima stoji imperativ kompatibilnosti sa vrijednostima koje promovira i štiti Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Evropska konvencija). Jasno je međutim, da je vojna profesija specifična, i da pripadnici oružanih snaga mogu imati umanjen režim pune konzumacije ljudskih prava u odnosu na ostale građane, ali to nikako ne dopušta arbitrarnost i kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Vojno-disciplinsko pravo u OS BiH, iako tretira pitanja disciplinske odgovornosti, u sebi sadrži sankcije koje se po svojoj prirodi ne razlikuju od krivičnihopravnih sankcija. Ovakve slučajeve tretirao je i Evropski sud za ljudska prava, i nedvojbeno ih

---

¹ „(...) pojmom oružanih snaga, pored tradicionalnih konstituenasa – vojska i policija, danas (su) obuhvaćene sve državne organizacije ovlašćene da nose i upotrebljavaju oružje, odnosno primenjuju silu: granične jedinice, tajne službe, finansijske policije, specijalne – antiterorističke – jedinice i carinske službe.“, M. Hadžić, „(P)lutajuća vojska“, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2002, 3.; U našem radu pojam „oružane snage“, ukazuje isključivo na vojnu komponentu oružanih snaga, a pojam „pripadnici/e Oružanih Snaga BiH“, označava profesionalne vojnike, podoficire, oficire i generale u profesionalnoj vojnoj službi, neovisno o spolu. (op.aut.).

² „Vojska je, s jedne strane, autonomni i izdiferencirani činilac u državi, a s druge, ona je državni organ i kao takva sastavni deo državnog aparata“, R. Marković, Ustavno pravo i političke institucije, Beograd, Službeni glasnik, 1999, 424.

podveo pod krivičnopravni okvir, neovisno o njihovoj disciplinskoj odrednici, te ja na taj način vojno-disciplinske postupke podveo pod zaštitu člana 6. Evropske Konvencije. Čl. 6. Evropske Konvencije, garantuje, između ostalog i pravo na postupak pred nezavisnim i nepristranim sudom koji je ustanovljen na osnovu zakona. Obzirom da je praksa Evropskog Suda za ljudska prava ustanovila primjenu *rationae persona* i na pripadnike oružanih snaga, postavlja se pitanje primjene čl. 6 Evropske Konvencije u slučajevima kada vojnim licima sude *ad hoc*, i neprofesionalna vojno-disciplinska vijeća, koja također ne ispunjavaju zahtjeve nepristrasnosti i nezavisnosti na koje upućuje čl. 6. Evropske Konvencije.

1. Vojni pravosudni sistemi

Svrha postojanja vojnog pravosuđa, *sui generis*, omogućava oružanim snagama da pravovremeno i efikasno tretiraju pitanja prvenstveno iz domena vojne discipline, morala, ali i iz domena krivične odgovornosti vojnih lica. Posmatrano sa historijske perspektive, provođenje prava u okviru oružanih snaga Starog Rima slikovito se može sagledati kroz princip „onaj ko komanduje taj i sudi/presuđuje“. Čuvena Ciceronova maksima „*silent lege inter arma*“ također ukazuje na inferioran odnos prava u oružanim snagama. Engleski kralj *Ričard I. Lavljeg srca*, godine 1190. izdao je Dekret o kažnjavanju prijestupa njegovih vojnika (krstaša u krstaškim ratovima), a kazne su se kretale od onih novčanih, do fizičkog kažnjavanja, uključujući i surove smrtne kazne. Godine 1385. *Ričard II*, engleski kralj, je izdao članke o ratu, koji su sadržavali odredbe o zabrani nepokoravanja, pljački, itd. Vojno pravosuđe, po belgijskom vojnom sudiji i univerzitorskom profesoru *Johnu Gilissenu*, nije egzistiralo u periodu prije 15. i 16. stoljeća.³ Mnogi teoretičari se slažu da je sistem modernijeg vojnog pravosuđa otpočeo tokom 17. stoljeća sa švedskim kraljem i vojskovođom *Adolfom Gustavom*, koji je udario temelje budućih struktura vojnog pravosuđa. U odnosu na svrhu i ciljeve koji se teže postići, vojno pravosuđe generalno se može klasifikovati u tri oblika:

- *Tradicionalni oblik* (koji djeluje po navedenom principu „ko komanduje taj i sudi“, i koji uključuje vojno osoblje u vojnim pravosudnim institutima);

---

³F. Andreu-Guzmán, „*Military Jurisdiction and International Law, Military Courts and gross human rights violation*“, Vol 1, *International Commission of Jurists*, sa., 153.

- *Inkorporirani oblik* (u kojem je vojno pravosuđe inkorporirano u opšti pravosudni sistem države, kao njegov poseban dio);
- Oblik po kojem vojno pravosuđe *nije aktivno* u mirnodopsko vrijeme.

Klasifikaciju vojnog pravosuđa, gdje je kao kriterij uzeta jurisdikciona snaga i ovlasti vojnih sudova, izvršili su *John Stuart-Smith, Francis Clair and Klaus*, i oni razlikuju 4 tipa vojnog pravosuđa:⁴

1. Vojni pravosudni sistemi u kojima vojni sudovi imaju opštu jurisdikciju;
2. Vojni pravosudni sistemi u kojima vojni sudovi imaju opštu jurisdikciju na temporarnoj osnovi;
3. Vojni pravosudni sistemi u kojima su vojni sudovi limitirani samo na vojne prestupe;
4. Vojni pravosudni sistemi koji funkcionišu samo u vrijeme ratnog stanja.

„Pitanja vojne efikasnosti, discipline i morala dovela su do vojnih sudova i tribunala, koji se razlikuju od sistema građanskih/civilnih sudova.“⁵ Sam sastav vojnih sudova i imenovanje njegovih sudija, te položaj vojnog suda u državnom sudskom sistemu, određuje jurisdikciono polje vojnih sudova u smislu *rationae personae, loci, materiae* i *tempore*, i različit je u evropskim državama.

Tab.1.: Izvor- I. Leigh; H. Born, 227.

SASTAV VOJNIH SUDOVA		
Isključivo vojno osoblje	Isključivo civili	Mješovito
Bjelorusija, Hrvatska, Irska, SAD, Slovačka, Španija, Švicarska, Turska, Ukrajina	Azerbejdžan, Latvija	Kanada, Finska, Francuska, Luksemburg, UK

⁴ F. Andreu-Guzmán, 154.

⁵ I. Leigh; H. Born, Priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, OSCE ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), OSCE Misija za BiH, Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, OSCE/ODIHR, Štampano u BiH; 2008, 220.

Vojne sudije mogu biti imenovane i postavljene po postupku i načinu kao i sudije civilnih sudova, od strane šefa države, ministarstva pravosuđa, ili određenih nezavisnih vijeća (civilnih i/ili vojnih). Kada je u postupak imenovanja i postavljanja vojnih sudija uključeno i ministarstvo odbrane, tada se dodatnim mehanizmima osigurava nezavisnost i nepristrasnost, najčešće kroz mogućnost korištenja pravnog lijeka, ulaganja žalbe višoj apelacionoj instanci, čiji članovi nisu postavljeni od strane ministarstva odbrane (npr. Federalni upravni sud u Njemačkoj).

Vojni sudovi dakle, mogu djelovati samostalno ili u sastavu civilnih sudova, datog ranga i nadležnosti. Međutim potrebno je jasno ukazati na oblasti kojim se vojno pravosuđe bavi u svojoj jurisdikciji.

Vojno pravosuđe evropskih država, u svojoj jurisdikciji, bavi se pitanjima vojno-disciplinske, ali i krivične prirode. Disciplinska odgovornost, uglavnom se ubraja upravno-pravne modele odgovornosti, i tretira pitanja nastala povredama službenih dužnosti. Takva odgovornost sadržinski i suštinski je različita od krivične odgovornosti, koju uređuje krivično zakonodavstvo, ali može imati i dodirnih tačaka kada krivično djelo u sebi sadrži elemente disciplinskog prestupa. U velikom broju država krivična odgovornost za sobom povlači i disciplinsku odgovornost, tako da dolazi do kumulacije krivične i disciplinske odgovornosti u istom proptivpravnom djelu.

Pitanje jurisdikcije u krivičnoj i disciplinskoj odgovornosti vojnih lica, u današnjim evropskim sudskim sistemima, koji u svom sastavu, imaju razvijen određeni oblik vojnog pravosuđa, grubo se može svrstati u dva modela:

- model odvojenog tretiranja i
- model kumulativnog tretiranja krivičnih djela i djela kršenja vojne discipline.

U modelu odvojenog tretiranja krivične i disciplinske odgovornosti vojnih lica, u krivičnim stvarima nadležan je civilni sud, te su procesna pravila pred takvim sudom istovjetna i za civile i za vojna lica. Kada su u pitanju slučajevi kršenja vojne discipline, njima se bave isključivo vojni tribunali. Prednosti ovakvog modela su jednakost pred zakonom u krivičnom

procesu, diferenciranje od lanca komandovanja, te stručnost koja je potrebna u rješavanju specifičnih disciplinskih pitanja vojne profesije. Međutim u slučajevima kada krivično djelo za sobom povlači i disciplinsku odgovornost, i obrnuto, postoji opasnost od dvostrukog kažnjavanja, što u konačnici može imati za posljedicu nesrazmjer tako kumuliranih sankcija u odnosu na učinjeno djelo.

Drugi model, kumulativnog tretiranja, koegzistencije, i krivične i disciplinske odgovornosti vojnih lica od strane vojnog tribunala, zahtijeva prethodnu zakonsku inkorporiranost odredbi o krivičnim djelima u legislativu vojne organizacije.⁶ Ovaj model izbjegava dvostruko kažnjavanje, ali otvara pitanje posebne i neadekvatne procedure, koja odudara od civilnih sudova. „Varijaciju ovog modela nalazimo u Kanadi, gdje je vojnim sudovima dozvoljeno da sude vojnicima za krivična djela, ali neka teška djela (poput ubistva iz nehata ili ubistva s predumišljajem) ostavljena su za civilne sudove“.⁷

Tab.2.: Tipovi sudova koji se bave krivičnim djelima koja su počinile vojne osobe, Izvor - I. Leigh; H. Born, 226.

Različiti sistemi u rješavanju navodnih kršenja krivičnog zakona		
R.br.	Model	Primjeri
1.	Redovni civilni sudovi imaju isključivu jurisdikciju u svim krivičnim pitanjima	Danska, Njemačka, Švedska
2.	Specijalni civilni sudovi imaju jurisdikciju u svim krivičnim pitanjima	Italija, Holandija
3.	Preklapanje jurisdikcije civilnih i vojnih sudova	Francuska, Belgija, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo
4.	Vojni sudovi imaju isključivu jurisdikciju u svim krivičnim i disciplinskim pitanjima	Azerbejdžan, Bjelorusija, Luksemburg, Poljska, Švicarska, Turska, Ukrajina

⁷ I. Leigh; H. Born, 225.

Bosna i Hercegovina nema razvijene modele vojnog sudstva u formalnom smislu, tako da su vojna lica OS BiH, u povodu krivične odgovornosti, u potpunosti u nadležnosti redovnih sudova u BiH,⁸ a krivično zakonodavstvo BiH, pored ostalog, u dijelu XXI A – Glava 21.,

Krivičnog zakona BiH, sadrži i Krivična djela protiv Oružanih Snaga Bosne i Hercegovine, a koja se odnose na vojna lica, u povodu vojne službe.

Što se tiče jurisdikcije u povodu disciplinske odgovornosti vojnih lica, postoji više modela provođenja vojno-disciplinskih postupaka:

- model hijerarhijskog lanca komandovanja,
- model *ad hoc* vojno-disciplinskih tribunala i
- model stalnih vojno-disciplinskih tribunala,⁹
- kombinovani modeli.

Dakle radi se o pitanju posjedovanja tzv. „disciplinarne moći“ (ovlaštenja za izricanje disciplinskih sankcija) kod pretpostavljenih starješina ili određenih tijela. Potrebno je napomenuti da mnogi vojno-disciplinski sistemi prave razliku između blažih i težih oblika kršenja vojne discipline, što se ogleda i kroz propisanu težinu zapriječene sankcije. Povrede vojne discipline u blažem obliku, uglavnom se tretiraju kroz disciplinske postupke u okviru lanca komandovanja. Odlike ovakvih postupaka su brzina i sumarnost, te blaže zapriječene sankcije, a provode ih uglavnom prvo i drugo-pretpostavljene starješine, nad počiniocem discipline greške. Ovo se često opravdava zahtjevima brzog i efikasnog komandovanja i kontrole. Teže povrede vojne discipline, za koje su propisane i oštrije sankcije, tretiraju uglavnom vojno-disciplinski sudovi/vijeća permanentnog ili temporarnog karaktera. U svojim postupcima vojni sudovi/vijeća oslanjaju se na vlastite procesne odredbe, ili postupaju po procesnim odredbama krivičnih ili

---

⁸ (1) Lica na službi u Oružanim snagama odgovaraju za krivična djela po odredbama krivičnog zakona. (2) Krivična odgovornost ne isključuje disciplinsku odgovornost lica na službi u Oružanim snagama ako djelo predstavlja i kršenje vojne discipline. (3) Oslobođenje od krivične odgovornosti ne podrazumijeva i oslobođenje od disciplinske odgovornosti. (4) Disciplinski postupak pokreće se i vodi bez obzira na tok krivičnog postupka.“ Član 30. (Krivična odgovornost), Zakon o službi u OSBiH., Službeni glasnik BiH br. 88/05.

⁹

upravnih, te kombinovanih postupaka civilnog zakonodavstva. Permanentni vojni sudovi/vijeća, koji raspravljaju u predmetima povrede vojne discipline, sastavljeni su po pravilu od lica pravničke struke, po različitim modelima (vidi tab 1), i djeluju uglavnom neovisno od lanca komandovanja, samostalno ili u okviru civilnih institucija.

Ad hoc vojno-disciplinska vijeća formiraju se temporarno, i uglavnom su sastavljena od vojnog osoblja, nepravnik, imenovana od strane više-pretpostavljenog starješine, i takva vijeća predmet su kritike u povodu nezavisnosti, nepristrasnosti i nestručnosti.

2. Zahtjevi evropske konvencije, u odnosu na vojno-disciplinske postupke

2.1. Rationae personae Evropske Konvencije u odnosu na vojna lica

Prije nego što se uđe u dublju analizu, potrebno je otkloniti nedoumice primjene Evropske Konvencije na vojna lica u oružanim snagama. U smislu *rationae personae*, načelno se ne postavlja nikakvo ograničenje u pogledu lica koja podpadaju pod zaštitu Evropske Konvencije. U predmetu *Engel protiv Holandije* Evropski Sud ističe: “Konvencija se u principu, primjenjuje i na pripadnike oružanih snaga, a ne samo na civile. Njeni članovi 1. i 14. navode da svako pod jurisdikcijom država ugovornica može bez diskriminacije uživati prava i slobode iz glave I (...) Bez obzira na to, pri tumačenju i primjeni pravila na ovaj konkretan predmet, Sud mora imati na umu specifičnosti vojnog načina života i njegov uticaj na pojedinačne pripadnike oružanih snaga”.¹⁰

Vijeće Ministara Evrope stoji na stanovištu da su „... *pripadnici oružanih snaga građani u uniformi koji moraju uživati ista osnovna prava, uključujući ona u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i revidiranoj Evropskoj socijalnoj povelji, i istu zaštitu svojih prava i dostojanstva kao svaki drugi građanin u granicama nužnosti vojne službe* ...”.¹¹ Također, Preporuka Komiteta Vijeća Ministara Evrope CM/Rec (2010)4, o ljudskim

---

¹⁰ *Engel and others vs Netherlands*, Evropski sud za ljudska prava, Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/720, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57479>, 02. decembar 2013.

¹¹ Preporuka 1742 (2006), Ljudska prava pripadnika oružanih snaga, Vijeće Evrope, čl. 2. I 4., <http://assembly.coe.int>, 28 novembar, 2013.

pravima pripadnika oružanih snaga, uzim kao polazište Evropsku Konvenciju: „Uzimajući u obzir posebne karakteristike vojnog života, pripadnici oružanih snaga, bez obzira na njihov status, uživaju prava zajamčena Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Revidirane Evropske socijalne Povelje kao i drugim relevantnim instrumentima ljudskih prava...“¹²

2.2. *Rationae materiae* Evropske Konvencije u odnosu na vojno-disciplinski postupak

Pravo na pravično suđenje sadržano je u prvom stavu čl. 6. Evropske Konvencije:

- 1. Prilikom utvrđivanja građanskih prava i obaveza ili osnovanosti bilo kakve krivične optužbe protiv njega, svako ima pravo na pravično suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim, zakonom ustanovljenim sudom.....*
- 2. Svako ko je optužen za krivično djelo smatra se nevinim dok se njegova krivica po zakonu ne dokaže.*

Potrebno je razmotriti da li se vojno-disciplinski postupak, pored građanskih i krivičnih postupaka, može podvesti pod *rationae materiae* koji se štite članom 6. Evropske Konvencije.

Član 6. Evropske Konvencije štiti i garantuje pravo na pravično i javno suđenje u odlučivanju o građanskim pravima i obavezama pojedinca, te o krivičnim optužbama protiv njega. Pojmovi “prava i obaveza građanske prirode, i optužba za krivično djelo”, u smislu Evropske konvencije su autonomni, i njihovo tumačenje ne može biti zasnovano samo na osnovu unutrašnjeg prava tužene strane, odnosno tužene države. Takvo pravo, da bi bilo tretirano od strane Evropskog suda, mora dakako već egzistirati u domaćoj legislativi, jer bi u suprotnom Evropski sud mogao pasti u zamku stvaranja novog materijalnog prava građanske naravi, što je neprihvatljivo. Definisano i određeno pojedinog građanskog prava, ili prava iz domena krivičnogopravne prirode, u unutrašnjoj legislativi, nema uticaja na Evropski sud u smislu analize učinka, i sadržaja datog prava. U svom radu Evropski

---

¹² *Human rights of members of the armed forces, Recommendation CM/Rec (2010)4 of the Committee of Ministers and explanatory memorandum., <http://www.coe.int/>, 03.decembar 2013.*

Sud prevashodno staje na stajalište tzv. konvencijskih stavova i pogleda na prirodu datog prava, te komparaciji ciljeva i svrhe datog prava u odnosu na duh Evropske Konvencije naspram nacionalnog zakonodavstva iz kojeg potiče dato pravo. Sa tim u vezi Evropski Sud uspostavio je niz kriterija koji moraju biti zadovoljeni da bi predmetno pravo iz konkretnog spora bilo svrstano u određenu kategoriju, i tretirano članom 6. Evropske Konvencije (istinska i ozbiljna priroda spora, postojanje prava u domaćoj legislativi, obim i način ostvarivanja datog prava, tumačenje prava od strane domaćih sudskih organa, jačina veze sa čl. 6., težina zapriječene sankcije itd.). Dakle osnovna svrha i cilj zaštite koju pruža čl. 6. st. 1. Evropske Konvencije je osiguranje poštenog postupka, a ne kontrola ispravnosti odluke merituma nacionalnih tijela u konkretnom slučaju, što bi Evropski Sud uvodilo u organ IV apelacione instance, što svakako Evropski Sud nije.

Pitanje sporova u kojima se kao podnosioci predstavki protiv države javljaju javni službenici, u koje spadaju i vojna lica, doživjelo je zaokret u praksi Evropskog suda u presudi *Vilho Eskelinen i drugi protiv Finske* (2007).¹³ „Sada se primjenjuje načelo prema kojem se pretpostavlja primjena članka 6., te tužena Vlada kao prvo treba dokazati da podnositelj, državni službenik, nema u nacionalnom pravnom sustavu pravo na pristup sudu, i, kao drugo, da je isključenje iz ostvarivanja prava na temelju članka 6. za tog državnog službenika opravdano. Ako je podnositelj imao pristup sudu na temelju nacionalnog pravnog sustava, primjenjuje se članak 6. (čak i na djelatne vojne časnike i njihove zahtjeve pred vojnim sudovima).¹⁴ U odnosu na drugi kriterij, isključenje mora biti apsolutno opravdano kao objektivno u interesu date države i društva, što obvezuje državu da dokaže da je predmet datog spora u vezi sa vršenjem državne vlasti, ili da predstavlja pitanja posebne vezu između državnog službenika i date države odnosno njenog organa.

Jurisprudencija Evropskog suda, autonomno tumačeći predmetno pravo u konkretnim slučajevima, često je kvalifikovala kao krivične postupke, i one koji su po nacionalnim pravima okarakterisani i klasifikovani

---

¹³ <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-80249>, 27. novembar 2013.

¹⁴ *Pridatchenko i drugi protiv Rusije*, stavak 47.,

<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-81222>, 28. novembar 2013.

kao drugačiji.¹⁵ U predmetu *Engel*, Evropski sud ustanovio je takav pristup, kojim se državama onemogućava odbrana prostim pozivanjem na klasifikaciju djela i postupka u njenom nacionalnom pravu, a kojom bi se osporavala primjena čl. 6. u povodu disciplinskih i upravnih prestupa, odnosno postupaka (...) Dakle, nije bitno ako se sam postupak naziva „disciplinskim“ kad je kazna dovoljna da se on smatra krivičnim.¹⁶ „Iako države imaju pravo razlikovati kazneno od disciplinskoga prava, Sud mora biti uvjeren da crta koja se povlači između njih ne nanosi štetu predmetu i svrsi čl. 6.“¹⁷

Međutim, Evropski Sud je odbacio povredu člana 6. U predmetu *Sukut protiv Turske*,¹⁸ gdje je apelant isticao povredu člana 6. u povodu nemogućnosti da ospori odluku vojno-disciplinskog suda, koji mu je prekinuo aktivnu službu. Sud je u ovom slučaju utvrdio postojanje oba uslova iz predmeta *Vilho Eskelinen* (isključenje sudskog nadzora po domaćem pravu i nespojivost vjerskih ubjeđenja sa zahtjevima vojne službe). U ovom slučaju se radilo o postojanju „posebne veze povjerenja i odanosti“ između državnog službenika i države, te se proklamovano načelo sekularizma smatralo sasvim dovoljno za zakonsko isključivanje sudskog nadzora. Evropski Sud tretirao je i izrečene disciplinske mjere koje su rezultat lakših oblika povrede vojne discipline, koje uglavnom izriču prvo i drugo pretpostavljene vojne starješine u lancu komandovanja. Tako u predmetu *Bell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,¹⁹ Evropski Sud je ustanovio kršenje Člana 6. kod izrečene disciplinske sankcije vojničkog pritvora od strane vojnog starješine na položaju komandanta bataljona, ističući između ostalog, da ovaj disciplinski postupak, sumarnog karaktera, sa zapriječenom strogom disciplinskom sankcijom, nedvojbeno ima svojstva i prirodu krivičnog postupka. Još jedan primjer vojno-disciplinskog postupka bez propisanog sudskog nadzora, u kojem je nadređeni starješina izrekao disciplinsku mjeru svom potčinjenom u vidu novčane kazne manjeg iznosa, zbog neprikladnog ponašanja koje šteti autoritetu i imidžu oružanih snaga, prepoznat je kao kršenje čl. 6. Evropske

---

¹⁵ „Sama mogućnost lišenja slobode, takođe, može učiniti da član 6 bude primenljiv“, N. Mol; K. Harbi, *Pravo na pravično suđenje*, Vodič za primenu čl. 6 Evropske Konvencije o ljudskim pravima, Beograd: Dosije, 2007, 36

¹⁶ *Engel i drugi protiv Holandije*, fn.10

¹⁷ *Weber protiv Švicarske* (1990.), <http://hudoc.echr.coe.int>, 21. novembar 2013

¹⁸ <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-91560>, 21. novembar 2013

¹⁹ <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-79030>, 22. novembar 2013

Konvencije.²⁰ Iz navedenih razmatranja, jasno se da zaključiti da Evropska Konvencija, odnosno njen kontrolni mehanizam, Evropski sud za ljudska prava, u punom kapacitetu tretiraju pitanja iz domena vojno-disciplinskih sankcija, koja mogu razultatirati izricanjem težih (ali ilakših) oblika disciplinskih sankcija.

2.3. Zahtjevi za nezavisnim i nepristrasnim, zakonom ustanovljenim sudom

Nezavistan i nepristrasan rad sudskih organa predmet su mnogih međunarodnih dokumenata, koji pred države, kao institucije, postavljaju zahtjeve normativnog i faktičkog karaktera.²¹ Kao nezaobilazna pretpostavka pravičnog suđenja, nezavisnost i nepristrasnost sudova su osnovni elementi pravne države. Nezavisnost i nepristrasnost, su veoma povezane i međusobno uslovljene kategorije, međutim, to su dva distinktivna koncepta.

Pojam „nezavisnost“ odnosi se na odnos sudije i tijela vlasti, te podrazumjeva autonomiju određenog sudije da bez vanjskih uticaja riješi određeni slučaj, primjenom zakona na utvrđene činjenice.²² Pravo na suđenje pred nepristrasnim sudom označava nepostojanje partikularnih interesa sudija u konkretnom predmetu, te nepostojanje ranije formiranih stavova i mišljenja o strankama u postupku. Nepristrasnost znači da će od sudovanja u konkretnim slučajevima biti izuzeti suci kod kojih objektivni ili subjektivni razlozi izazivaju sumnju u nepristrasnost tijela.²³ Garancije nezavisnosti sudija ostvaruju se kroz različite koncepte imenovanja i stručnog usavršavanja, stalnosti funkcije, materijalni položaj, odgovornosti i slobode.

---

²⁰ Čanádý protiv Slovačke, Presuda, broj 18268/03 od 20. 10. 2009, <http://caselaw.echr.globe24h.com/0/0/slovakia/2009/10/20/case-of-canady-v-slovakia-no-2-95197-18268-03.shtml>, 04. decembar 2013

²¹ Osnovna načela Ujedinjenih Nacija o nezavisnosti sudstva iz novembra 1985. god.; Preporuka R(94) Komiteta ministara državama članicama o nezavisnosti, efikasnosti i ulozi sudija, od 13. oktobra 1994.god.; Evropska povelja o zakonu za sudije od 10. jula 1998.god; Član 6. Evropske Konvencije.

²² „Evropski sud za ljudska prava ističe da sud mora biti nezavistan kako od strane izvršne vlasti, tako i od stranaka u postupk.“, *Ringeisen vs. Austrija*, EctHR odluka od 16.jula 1971. god., serija A13, para 95, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-57565>, 27. novembar 2013

²³ *Buzescu protiv Rumunjske* (2005.), <http://hudoc.echr.coe.int>; 27. novembar 2013

3. Zakonski okvir odgovornosti vojnih lica u OS BiH

OS BiH predstavljaju jednu vojnu silu koju organizuje i kontroliše država Bosna i Hercegovina. Službu u Oružanim snagama vrše vojna lica, civilna lica i kadeti. Vojna lica su profesionalna vojna lica i lica u rezervnom sastavu dok su na službi i obuhvataju: vojnike, podoficire, oficire i generale. U smislu zakonodavstva koje tretira rad i život pripadnika OS BiH, vojna lica, za vrijeme službe, podliježu krivičnoj, prekršajnoj, disciplinskoj, materijalnoj i stručnoj odgovornosti.

Vojna lica na službi u OS BiH podliježu krivičnoj odgovornosti po odredbama krivičnog zakonodavstva BiH, a navedena krivična odgovornost ne isključuje disciplinsku odgovornost vojnih lica kada predmetno krivično djelo istovremeno, predstavlja i kršenje vojne discipline. Vojno-disciplinski postupak pokreće se i vodi neovisno o toku krivičnog postupka, a oslobađanje od krivične odgovornosti, datog lica u krivičnom postupku, ne podrazumijeva njegovo oslobađanje od disciplinske odgovornosti.²⁴

Prekršajna odgovornost vojnih lica u OS BiH određena je po općim propisima o prekršajima, kao i za svakog drugog građanina BiH.²⁵ U povodu materijalne odgovornosti pripadnika OS BiH za vrijeme službe, utvrđena je dužnost nadoknade štete Bosni i Hercegovini, koja je nastala u vezi s vršenjem službe namjerno ili iz krajnje nepažnje. Obaveze vojnih lica, i odgovornost Bosne i Hercegovine za štete koje pripadnici OS BiH u vezi s vršenjem službe pričinje trećim licima, utvrđuju se prema općim propisima o obligacijama i naknadi štete, te odredbama člana 8. Zakona o upravi.²⁶

Stručnoj odgovornosti podliježu vjerski službenici, pripadnici vjerske službe OS BiH (vojni imami, vojni sveštenici, vojni kapelani i ostali). Obzirom da su pripadnici vjerske službe OS BiH, u formalno-pravnom smislu, vojna lica, oficiri, na ista se odnose i ostale odredbe u povodu odgovornosti. Stručna odgovornost pripadnika vjerske službe OS BiH odnosi

---

²⁴ Čl.30. Zakona o službi u OS BiH, Službeni glasnik BiH br. 88/05

²⁵ Čl.32. Zakona o službi u OS BiH, Službeni glasnik BiH br. 88/05

²⁶ Čl. 34. i 35. Zakona o službi u OS BiH, Službeni glasnik BiH broj 88/05; Zakon o upravi Službeni glasnik BiH ,br. 32/02.

se na važeće propise svake crkve i vjerske zajednice, na autoritete svake crkve i vjerske zajednice, te na instrukcije za obavljanje vjerskih aktivnosti.²⁷

Disciplinska odgovornost vojnih lica u OS BiH odnosi se na tačno, potpuno i pravovremeno vršenje vojne službe, odnosno obaveza i zadataka vojnih lica propisanih Zakonom o službi u OS BiH i drugim propisima, naređenjima nadležnih lica, te na poštivanje pravila i principa ponašanja u vojnoj službi i van nje. Održavanje i provođenje vojne discipline neraskidiv je dio hijerarhijskog lanca komandovanja u oružanim snagama. Zakon o službi u OS BiH, sadrži materijalnopravne i procesne odredbe u povodu vojne discipline i vojno-disciplinskog postupka. Pored navedenih odredbi, Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku,²⁸ detaljnije tretira pitanja i nadležnosti u povodu kršenja vojne discipline. Isti Pravilnik ističe supsidijarnost upravno-pravnih i krivično-pravnih pravila u vođenju disciplinskih postupaka.

Povreda vojne discipline može biti lakša i teža. Lakši oblik povrede vojne discipline je disciplinska greška, dok je teža povreda vojne discipline je disciplinski prijestup.

4. Raspravljavanje i odlučivanje o disciplinskoj odgovornosti u OS BiH u kontekstu Evropske konvencije – kritički osvrt

Disciplinski postupak u OS BiH vodi se u povodu raspravljanja i odlučivanja o odgovornosti vojnih lica, u slučajevima povrede vojne discipline.²⁹ Za disciplinske greške izriču se disciplinske mjere, dok se za disciplinske prijestupe izriču disciplinske kazne. U vezi sa navedenim, nadležni za raspravljavanje, odlučivanje i izricanje disciplinskih sankcija su prvo-pretpostavljene starješine i vojno-disciplinska vijeća. O odgovornosti vojnih lica koje za posljedicu može imati izricanje težih sankcija (npr. lišavanje slobode) odlučuje tijelo koje nije „nadležni sud“ niti prema načinu

---

²⁷ Čl.17. Pravilnika o organizaciji i načinu funkcioniranja vjerske službe u MO i OS BiH, Ministarstvo odbrane BiH Broj: 06-38-5113/07, Sarajevo, 12.11.2007.

²⁸ Službeni glasnik BiH br. 96/10, sa izmjenama i dopunama, Ministarstvo odbrane broj 13-02-3-1627-1/10 od 01. 11. 2012., nisu objavljene u Službenom glasniku BiH.

²⁹ Povredom vojne discipline smatra se svako postupanje vojnog lica koje je suprotno obavezi vršenja vojne službe ustanovljene zakonom, pravilima službe i drugim propisima, naređenjima i drugim aktima nadležnih starješina koji se tiču službe.

imenovanja može imati karakter „nezavisnog“.³⁰ Vojno-disciplinska vijeća, koja su nadležna pri raspravljanju i odlučivanju kod disciplinskih prijestupa, se odlikuju privremenim karakterom, nesamostalnošću i neprofesionalnošću u radu.³¹ Uporedno pravno, vođenje vojno-disciplinskih postupaka je u djelokrugu permanentnih, stručnih i profesionalnih tijela – vojno-disciplinskih sudova.³² Obzirom da odluke vojno-disciplinskog vijeća nisu *res judicata*, ali podliježu sudskom nadzoru u upravnom sporu, ovo tijelo se ne može smatrati sudom, već određenim oblikom upravnog tijela. Kako Evropska Konvencija garantuje pravo na pristup sudu, sam pojam suda može se posmatrati u formalnom i materijalnom smislu: „Izraz *tribunal* – preveden u Hrvatskoj kao „sud“ – ne implicira nužno potrebu da osobe i tijela koja vode postupak formalno pripadaju državnoj sudbenoj vlasti („sud“ u formalnom smislu), ali se traži da on u konkretnom slučaju ima svojstva nezavisnosti i nepristranosti, te da njegovo ustrojstvo i rad budu propisani unaprijed određenim pravilima („sud“ u materijalnom smislu)“.³³ Kada uporedimo zahtjeve Evropske Konvencije u povodu nezavisnosti i nepristranosti suda, tada se može zaključiti da vojno-disciplinsko vijeće ne zadovoljava navedene kriterije. Naime, Prvostepeno disciplinsko vijeće imenuje komandant brigade ili starješina istog ili višeg ranga, iz sastava svoje jedinice, iz reda sva tri konstitutivna naroda, kada po prijemu prijedloga za pokretanje disciplinskog postupka. Komandant brigade donosi rješenje o pokretanju disciplinskog postupka, a istim rješenjem komandant brigade određuje lice koje će zastupati rješenje o pokretanju disciplinskog postupka. Lice nad kojim se provodi disciplinski postupak je iz iste jedinice pod komandom Komandanta brigade, koji je pokrenuo postupak, odnosno, imenovao disciplinsko vijeće i imenovao zastupnika Rješenja. U navedenoj

---

³⁰ Vijeće Evrope, „Studija kompatibilnosti zakona i prakse Bosne i Hercegovine sa zahtjevima Evropske konvencije o ljudskim pravima, 2006, 90

³¹ Nadležnost i postupanje Vojno-disciplinskih vijeća za raspravljanje odgovornosti za teže povrede vojne discipline (disciplinske prestupe) uređena je čl 172. Zakona o službi u OS BiH, odnosno članovima 28. do 58. Pravilnika o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku.

³² Vidjeti npr. čl. 73 Zakona o službi u OS Republike Hrvatske: „Vojnostegovni sudovi samostalno i neovisno

odlučuju o stegovnoj odgovornosti za stegovne prijestupe i materijalnoj odgovornosti pripadnika Oružanih snaga.“; čl. 81 st. 2: „Viši Vojnostegovni sud sudi u vijeću od 3 suca koji profesionalno obnašaju dužnost.“; Član. 42 st. 2. Pravila o vojnoj disciplini Srbije: „Vojni disciplinski sudovi su u vršenju sudske funkcije nezavisni i samostalni.“; Sveobuhvatan uporedni pregled država sa ustanovljenim vojnim i/ili vojno-disciplinskim sudstvom u: I. Leigh; H. Born, 226-229.

³³ A. Uzelac, „Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: nova praksa europskog suda za ljudska prava i njen utjecaj na hrvatsko pravo i praksu., Izvorni znanstveni rad, Zagreb: Zbornik PFZ, 60, (1), 2010, 101-148

konstalaciji odnosa, vidljivo je da lica u sastavu disciplinskog vijeća ni u kom slučaju ne mogu biti nezavisna od autoriteta datog komandanta. Jurisprudencija Evropskog suda, za ovakvu kumulaciju ovlasti u jednoj osobi, redovno je nalazila sumnju u nepristrasnost i nezavisnost vijeća, čime se nedvojbeno krši čl.6. Evropske Konvencije. Inkorporiranost u isti komandni lanac svih sudionika u vojno-disciplinskom postupku proizvodi različite konflikte. „Posmatrano iz ugla članova vijeća i tužioca (zastupnika rješenja), nezavidna situacija u kojoj se nalaze najbolje se može opisati kao konflikt interesa: sa jedne strane, tu su interesi pravde, interesi vojne službe sa druge, sa treće lični interes zaštite od sasvim mogućih i nepredvidljivih negativnih karijernih posljedica uzrokovanim učešćem i odlukama u disciplinskom postupku.“³⁴ Pitanje sasvim druge prirode je stručnost lica u sastavu vojno-disciplinskih vijeća. Iako je propisano da Predsjednik, ili jedan od članova vojno-disciplinskog vijeća mora biti diplomirani pravnik, time nije otklonjena sumnja u nestručnost lica u navedenom organu. Još jedno pitanje koje se nameće jeste moguća „odmazda“ u kasnijoj vojnoj službi, obzirom da je vijeće *ad hoc* naravi, a lica su iz sastava iste jedinice, tako da je skoro neminovan njihov susret tokom budućeg radnog angažmana u različitim ulogama. Kada su u pitanju raspravljanja i odlučivanja disciplinske odgovornosti, gdje su nadležne pretpostavljene starješine, jasno je da takva lica ne mogu imati karakteristike nezavisnih i nepristrasnih sudova/organa, iako mogu da izriču sankcije koje de facto i de iure podpadaju pod zaštitu čl. 5. i čl. 6. Evropske Konvencije.³⁵ Bitno je napomenuti da disciplinski postupak za lakši stepen povrede vojne discipline predviđa dvostепенost, ali isključuje sudsku kontrolu postupka.

ZAKLJUČAK

Jurisprudencija Evropskog suda, u svom radu permanentno prati novonastale i opće prihvaćene društvene odnose, i u tom smislu konstantno prilagođava obim zaštite. Obzirom da Evropski sud razmatra obim zaštite datog prava, i u povodu različitih procesnih postupaka, očito je da isti ne obavezuje kvalifikacija postupka po domaćem zakonodavstvu, tako da se u obimu zaštite mogu naći različiti postupci koji ne predviđaju sudsku kontrolu, ali obimom zapriječene sankcije potpadaju pod konvencijsku

---

³⁴ Ž. Rašević, „Vojna disciplina u pravnoj državi: *Silent leges inter arma?*“, Fondacija Centar za javno pravo, Sveske za javno pravo, Broj 12., 2013, 15.

³⁵ Čl.17. Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku, Službeni glasnik BiH, br. 96/10;

zaštitu. Nezavisnost i nepristrasnost sudstva, ili tijela koja vode različite postupke, predstavlja *sine qua non* prava na pravično suđenje koje štiti čl. 6. Evropske Konvencije.

Obzirom da u OS BiH, postupke u povodu povrede vojne discipline, vode nestručna, neprofesionalna i tijela/pojedinci inkorporirana u komandni lanac, a sam postupak je u fazi inicijacije, imenovanja, i nadzora kumuliran u ličnosti jednog lica, ne može se ustvrditi da je ispunjen postavljeni uslov nezavisnosti i nepristrasnosti tribunala. Na osnovu iznesenog, postoji objektivna potreba za uspostavljanje stalnog, profesionalnog, nezavisnog i nepristrasnog oblika vojnog pravosuđa, koje bi zadovoljio zahtjevima načela vladavine prava sa jedne strane, i učinkovitog vojnog komandovanja, sa druge strane. Vojno pravosuđe bi u potpunosti ispunilo postavljene izazove kroz formu dvostepenih vojno-disciplinskih sudova, čiji bi se rad zasnivao na Ustavu i zakonima, a bio bi popunjen vojnim licima pravničke struke, imenovanim uz saglasnost ministarstva pravde. Navedeni organ također bi sprečavao *militarizaciju* prava u oružanim snagama. Vojno pravosudni element bio bi nezavisan od lanca komandovanja, a isticao bi se još i stručnošću i nepristrasnošću. Nezavisno vojno pravosuđe, bavilo bi se isključivo pripadnicima OS BiH *rationae personae*, a u konačnici ono bi bilo sraedstvo za ostvarivanje, jačanje i promociju ljudskih prava i dostojanstva pripadnika OS BiH. Pripadnici OS BiH uspješno će štiti ljudska prava svih osoba samo ako su i njihova ljudska prava zaštićena i garantovana, čime se ostvaruje veća integracija OS BiH u društvo. Pridruživanje euroatlantskim integracijama, pred OS BiH postavilo je niz zahtjeva taktičko-tehničke interoperabilnosti, ali i zahtjev za punom promocijom i poštivanjem ljudskih prava njenih pripadnika.

LITERATURA

Davidson, J., Michael, (1999), A Guide to Military Criminal Law, USA: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data;

Fedefiko Andreu-Guzmán, „Military Jurisdiction and International Law, Military Courts and gross human rights violation“, Vol 1, sa., International Commission of Jurists;

Hadžić, Miroslav, (2003), Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd: Grafograf;

Leigh, Ian; Born, Hans, (2008), Priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, OSCE Misija za Bosnu i Hercegovinu, Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, OSCE/ODIHR, Štampano u BiH;

Miroslav Hadžić, „(P)lutajuća vojska, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2002.;

Marković, Ratko, (1999), Ustavno pravo i političke institucije, Beograd: Službeni glasnik;

Mol, Nula; Harbi, Katrina, (2007), Pravo na pravično suđenje, Vodič za primenu čl. 6 Evropske Konvencije o ljudskim pravima, Beograd: Dosije;

Nolte, Georg; Krieger, Heike, (2003), European Military Law Systems, Berlin: Gruyter Rechtswissenschaften Verlags GmbH;

Popović, Dragoljub, (2012), Evropsko pravo ljudskih prava, Beograd: JP Službeni Glasnik;

Practicing Military Justice, (2013), US Army, Criminal Law Department, The Judge Advocate General's Legal Center and School;

Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplnskom postupku, Službeni glasnik BiH br. 96/10;

Rašević, Živorad, (2013), „Vojna disciplina u pravnoj državi: *Silent leges inter arma?*“, Fondacija Centar za javno pravo, Sveske za javno pravo, Broj 12;

Sadiković, Lada, (2010), Ustav Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo: Štamparija Fojnica;

Studija kompatibilnosti zakona i prakse Bosne i Hercegovine sa zahtjevima Evropske konvencije o ljudskim pravima; (2006), Vijeće Evrope;

Uzelac, Alan, (2010) „Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: nova praksa europskog suda za ljudska prava i njen utjecaj na hrvatsko pravo i praksu“, Izvorni znanstveni rad, Zagreb: Zbornik PFZ, 60, (1) 101-148;

Vitkauskas, Dovydas; Dikov, Grigoriy, (2012), Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights, Council of Europe human rights handbooks, Strasbourg: Council of Europe;

Zakon o službi u OS BiH, Službeni glasnik BiH br. 88/05;

<http://assembly.coe.int>;

<http://hudoc.echr.coe.int>.

NAPOMENA: Mišljenja i stavovi u ovome radu ne predstavljaju službene stavove institucije u kojoj je autor uposlen, u radu je prezentiran isključivo rezultat naučnog istraživanja autora.